

RELIGION OG ATTACHMENT:
En kritisk oversigt over teorier og empiriske fund

Peter la Cour

Nutidig psykologisk forskning har set religion i lyset af attachmentprocesser. Især har forskerne L.A. Kirkpatrick og Pehr Granqvist stået for den teoretiske udvikling og den empiriske underbygning af feltet. I denne artikel gennemgås deres centrale arbejder i kronologisk orden og med en kritisk vinkel – særligt omkring teoriernes empiriske grundlag. Området perspektiveres med ti afsluttende refleksioner over overfortolkninger som konstruktive anvendelser af religiøsitet anskuet som attachment.

**»Min Gud, min Gud!
Hvorfor har du forladt mig?«**

Hvis Gud først og fremmest anses som en forlængelse af far-billedet, sådan som den midaldrende Freud hævdede det, så må den enkeltes forhold til Gud også på en eller anden måde afspejle forholdet til den faktiske far, og gudsbilledet må besidde nogle af hans karaktertræk. Den påstand har aldrig kunnet eftervises på individniveau, og teorien er forblevet i det spekulative, hvor den måske hører til.

Men med den psykoanalytiske tænkning, der har fulgt Bowlbys (Bowlby, 1969) og Ainsworths (Ainsworth et al, 1978) arbejder – attachmentteoriene – er der blevet skabt en teoretisk ramme for, at der kunne arbejdes videre med tanken om det nære slægtskab mellem forældrene og gudsbilledet. Attachmentteoriene beskriver, hvordan barndommens tidlige erfaringer med de primære tilknytningspersoner har forskellige mønstre, og hvordan disse mønstre senere synes at gentage sig i mange andre forhold, der involverer tilknytning. Attachmentteoriene tog oprindeligt udgangspunkt i evolutionær og biologisk teori om overlevelsesværdien af de følelsesmæssige bånd og adfærden mellem forældre og afkom (at græde, at smile, at følge etc.), men teoriene blev især via Ainsworths indsats (Ainsworth, 1985) videreudviklet til at dreje sig om følelsesmæssig tematik, der løber over hele livet. Attachmentteori er nu blevet et vigtigt teoretisk ele-

ment i moderne biologisk-, udviklings-, personligheds- og socialpsykologi. (Cassidy & Shaver, 1999)

En samlet teori om sammenhænge mellem religion og attachment blev først fremsat i 1990 af amerikanerne Lee A. Kirkpatrick og Shaver, og teorien har siden gennemløbet en heftig udvikling med Kirkpatrick som hovedfigur. Han er foruden attachmentteori interesseret i evolutionspsykologi og i statistik som metode, og han har fra første færd søgt empirisk belæg for de teoretiske betragtninger. I de seneste år har svenskeren Pehr Granqvist (delvist i samarbejde med Berit Hagekull) arbejdet videre med reformuleringer af teorien, ligeledes med vægt i empirisk materiale.

Herværende artikel har til formål kritisk at gennemgå den teoretiske udvikling på det religionspsykologiske område og at diskutere såvel teorierne som de centrale empiriske fund.

Barndomstilknytning, religiøs tro og konversion

I den introducerende artikel om attachment og religion (Kirkpatrick & Shaver, 1990) er hensigten klar: Kirkpatrick ønsker at skabe en »potentiel kraftfuld teoretisk referenceramme« for fremtidig religionspsykologi. Han tager klart udgangspunkt i den psykoanalytiske tradition, og han beklager det paradigmesammenstød, der har fundet sted mellem psykoanalytisk psykologi og moderne »forskningsbaseret« psykologi. Han definerer sig selv i den *observerende* psykoanalytiske tradition sammen med forskere som Bowlby (1969), Ainsworth et al. (1978) og Stern (1985) og i modsætning til den *kliniske* psykoanalytiske tradition, der især har arbejdet ud fra psykopatologisk casemateriale.

Teorien om attachment og religion tager udgangspunkt i Ainsworths typeopdeling af attachment (Ainsworth et al., 1978) og i hypotesen om, at de tidlige erfaringer med tilknytning for den enkelte fungerer som arbejdsmodeller for al senere tilknytning. Er den første tilknytning *sikker*, tryk og pålidelig (secure), vil al senere tilknytning have denne erfaring som udgangspunkt. Er den basale tilknytning derimod *angstfyldt/ambivalent* (anxious/ambivalent) eller er den *undgående* (avoidant), vil senere tilknytning have disse erfaringer som udgangspunkt. Den tidlige tilknytning farver altså på omfangsrig måde den nære omgang med andre mennesker langt op i livet. Denne hypotese blev allerede tidligt udgangspunkt for mange empiriske undersøgelser, og hypotesen har solidt empirisk belæg, især omkring pardannelse (fx Hazan & Shaver, 1987) og arbejdsliv (fx Hazan & Shaver, 1990; Cassidy & Shaver, 1999).

Kirkpatrick begrundet relationen mellem attachment og religion i en række forhold:

- Gud er i de fleste kristne traditioner beskrevet meget tæt til forestillingen om en tryk tilknytningsfigur. Mens mennesker er fejlbarlige som tilknytningspersoner, gælder dette ikke Gud.
- Mennesker i nød og afmagt henvender sig næsten automatisk til Gud, eller som Allport (1950) helt enkelt udtrykte det: *Der er ingen ateister i skyttegravene*. Man tager tilflugt i Gud som sidste sikre base.
- Troen på Gud forsyner de fleste mennesker med følelsen af sikkerhed, tillid og tryk – følelser, der allerede af William James (1902) blev angivet som helt centrale kendetegn ved religiøsitet. Den religiøse henvendelse beskrives ofte i termer, der direkte kan overføres til et forældrebarn forhold: Gud holder den troende i armene, er altid til stede for den troende, altid på den troendes side, kærlig og beskyttende.

Ud fra disse betragtninger formulerer Kirkpatrick nu to hypoteser:

1. En *kompensationshypotese*, der består i, at gudstroen er en erstatning, en substitut for den sikre tilknytning, som nogle personer ikke har oplevet eller ikke oplever i deres rigtige liv.
2. En *mental-model-hypotese*, der ligesom i den oprindelige attachmentteori ser gudsforholdet som en naturlig forlængelse af en tidlig tilknytning til en sikker base.

For den kritiske tænker er der allerede i formuleringen af disse modeller bygget en fælde ind, en slags åleruse – er man først kommet ind, kan man ikke komme ud: Findes den primære tilknytning at være tryk, kan gudsforholdet beskrives med attachmentteori, men findes den derimod at være utryk, kan gudsforholdet også beskrives med attachmentteori, bare med den anden model. Lige gyldig hvad tilfældet er, er attachmentteori en brugbar forklaring.¹

Kirkpatrick ønskede at undersøge hypoteserne empirisk, og efterprøvnin-gen blev formuleret som et begyndende forsøg på analyse af nogle af de variable, der indgik i teorien. Kirkpatrick anvendte hertil et spørgeskema-materiale, udsendt og indsamlet pr. post til folk, der tidligere havde svaret på et avis-spørgeskema om kærlighed. Oplysninger om antal, alder og køn i dette sample fremgår af skema 1, der sammenstiller de udvalgte artikler, der benyttes i denne gennemgang. Det kan noteres, at kønsfordelingen er meget skæv med 85% kvinder.

Som mål for attachment anvendtes en metode udviklet af Hazan og Shaver i 1986. Respondenterne skulle her angive, hvilken af tre mulige beskrivelser, der svarede bedst til deres mor under opvæksten og dernæst én

¹ Omtrent som med ideen om almene traumatiserende barndoms minder: man har drillende anført, at er de til stede, beviser de sig selv, men er de ikke til stede, giver teorien om fortrængning belæg for, hvor traumatiske de er, og de er alligevel til stede.

af tre beskrivelser af faderen. De tre beskrivelser beskrev meget kortfattet henholdsvis sikker, undgående og angst/ambivalent tilknytningsstil.²

Som mål for religiøsitet brugte man en længere række skemaer og spørgsmål, bl.a. Intrinsic and Extrinsic Religious Orientation skema (Allport & Ross, 1967); et skema til registrering af intensitet i religiøsiteten, spørgsmål om svingninger og pludselige religiøse omvendelser, om gudsrelationen og gudsbilledet, om kirkegang og »personlig« kristendom og endelig spørgsmål omkring forældrenes religiøsitet.

Resultaterne blev fremstillet i to grupper og viste sig yderst komplekse. Det fandtes: 1) at hvis moderens religiøsitet var høj, havde tilknytningsstilen ingen synderlig betydning, men hvis moderens religiøsitet var lav, havde især undgåelses-tilknytning betydning, idet denne gruppe var den mest religiøse og den mest konservativt religiøse af de tre tilknytningsgrupper. 2) Uafhængigt af forældrenes religiøsitet fandtes, at de undgåelses-tilknyttede var den gruppe, der havde signifikant flest pludselige omvendelser. Begge disse fund tolkes til støtte for kompensationshypotesen: Gud og religion har formentlig en kompensatorisk funktion hos de undgåelses-tilknyttede, Gud fungerer som en substitut for den manglende attachment-figur.

Set med danske briller er det slående, hvor indforstået der bliver spurgt til forhold, der herhjemme må anses som yderst sjældne og svært genkendelige, såsom pludselige konversioner og detaljer omkring gudsbilledet. Spørgsmålene bliver stillet som ganske almindeligt gældende, og Kirkpatrick ofrer ikke mange refleksioner over, at hans sample måske er tæt flettet ind i en kulturel sammenhæng, der ikke uden videre kan generaliseres. Ej heller gøres der bemærkninger eller gives beregninger omkring den meget skæve kønsfordeling eller de mulige slagsider af at analysere på et frivilligt indsendt avisspørgeskema – men der er jo også tale om et foreløbigt pionerarbejde.

Voksen-tilknytning og religiøsitet

To år senere har Kirkpatrick og Shaver (1992) analyseret det samme avis-sample igen, men denne gang undersøgtes *voksen-tilknytning* og ikke *forældre-tilknytning*. Voksentilknytningen var registreret samtidig, men ikke analyseret i artiklen fra 1990. Metoden til registrering af voksentilknytning var som ovenfor et valg mellem tre beskrivelser af relationer, men denne

2 Eksempel: Beskrivelsen af angst/ambivalent stil over for moderen: »Hun var tydeligt skiftende i sine reaktioner på mig, nogle gange varm, andre gange ikke; hun havde sine egne behov og dagsordner, der nogle gange stod i vejen for hendes sensitivitet og ansvarlighed over for mine behov; hun elskede mig afgjort, men viste det ikke altid på den bedste måde«. (Hazan & Shaver, 1986)

gang af andre voksne.³ Målene for religiøsitet var som ovenfor, men en række spørgsmål om psykisk og fysisk helbred blev nu også medinddraget. Resultaterne af denne analyse støttede forvirrende nok den modsatte hypotese; mental-model-hypotesen. Det fandtes nu, at folk med sikker tilknytning til andre havde større religiøst engagement og et mere positivt gudsbillede end de usikkert tilknyttede. De undgåelses-tilknyttede var nu hyppigere agnostikere, og de angst/ambivalent tilknyttede havde nu oftere oplevet at tale i tunger (hvilket ikke er et helt ualmindeligt fænomen i USA). Ydermere viste de sikkert tilknyttede (både til andre og til Gud) sig at være mindre ensomme, deprimerede, angste og fysisk syge, og de havde mere generel livstilfredshed.

Kompleksitet: Reformuleringer af teorien

To år senere skriver Kirkpatrick en teoretisk opsamlende artikel, hvor han forsøger at få dannet en samlet logisk fremstilling (Kirkpatrick, 1994). I den teoretiske fremstilling af teorien gentages det med stor kraft, at religion – og specielt kristendom – kan forstås meningsfuldt som manifestation af attachment-processer.

Det bliver bl.a. fremhævet fra ældre, rent psykoanalytiske arbejder, at mindst en tredjedel af de protestantiske hymner involverer temaer, der kan ses som »barnlig tilbagevenden til en kraftfuld og elskende beskytter«, og at den katolske tro fostrer muligheden for, at man tillægger den moderlige omsorgsfunktion til jomfru Maria, mens den faderlige varetages af Gud selv. Med et i USA kendt slogan: »Kristendom er ikke en religion, det er et forhold!« slår Kirkpatrick det relationelle fast som et væsentligt element i religionen og denne relation karakteriserer han yderligere som a) nærheds-søgende i sin natur b) et tilflugtssted af sikkerhed c) en sikker base d) udløser af separationsangst, hvis det trues og e) udløser af sorg, hvis attachmentobjektet mistes. Dette er de fem kendetegn, der tidligt og med autoritet definerer attachmentprocesserne teoretisk hos Ainsworth (1985).

Kirkpatrick gennemgår dernæst empiriske fund fra en række både publicerede og upublicerede undersøgelser blandet med sine egne. Det samlede billede er imidlertid stadig yderst forvirrende: Nogle undersøgelser peger på den korresponderende model som den gældende: samstemmende positiv relation til forældre, partner og Gud, mens andre fund (særligt omkring konversion) peger lige så tydeligt den anden vej, altså på kompensations-

3 Eksempel, skema-beskrivelse af undgåelses-tilknytning: »Jeg er på en måde ikke tilpas med at være tæt på andre; jeg finder det svært at tro fuldstændig på dem, svært at tillade mig selv at stole på dem. Jeg er nervøs, når nogen kommer for tæt og mine partnere ønsker at være tættere på mig end jeg har det godt med«.

modellen, idet især de undgåelses-tilknyttede har større religiøst engagement, kirkegang og tro på en personlig gud.

Kirkpatrick konkluderer, at man med de forskelligartede resultater må bibeholde skellet mellem den korresponderende og den kompensatoriske model, og han finder som en slags kompromis og teoretisk løsning, at tvær-snittsundersøgelser synes at underbygge korrespondance-modellen, mens længdesnittsundersøgelser synes at underbygge kompensationsmodellen. Hans forsøg på at forklare, hvorfor det skulle forholde sig således er lidet overbevisende. Han slutter – efter overvejelser af en del metodespørgsmål omkring det uklare empiriske billede – temmelig afdæmpet med at påpege, at religion i det mindste for en del kan anskues som en attachmentproces.

Ændringer i det religiøse liv

I 1997 har Kirkpatrick arbejdet videre med sit avis-sample, denne gang i form af en follow-up undersøgelse, der blev udsendt fire år efter den oprindelige (Kirkpatrick, 1997). Frafaldet fra dette sample af frivillige respondenter er betragteligt, og andelen af mænd er nu så lav, at Kirkpatrick vælger helt at ekskludere dem og nøjes med at analysere kvinderne, som der er 146 tilbage af.

Disse kvinder fik stillet syv spørgsmål om ændringer i deres religiøsitet de forgangne fire år: Havde de skiftet kirke, skiftet tro, haft religiøse oplevelser eller konversioner, følt sig »født igen«, talt i tunger, fundet fornyet forhold til Gud, eller havde de mistet troen på Gud?

Svarene analyseredes alene på voksentilknytningen (og altså ikke forældre-tilknytningen), og resultaterne var statistisk klare: Det var såvel de undgåelses- som de angst-tilknyttede kvinder, der overvejende havde fundet et fornyet gudsforhold, og det var de angst-tilknyttede kvinder, der mere end de andre grupper havde haft religiøse oplevelser og konversioner. Resultaterne underbyggede klart kompensationsmodellen: religion fungerer kompensatorisk for mennesker, der mangler sikre interpersonelle (voksne) relationer.

Til gengæld passede resultaterne ikke rigtig med, hvad Kirkpatrick selv havde fundet i det samme sample i 1990, da han analyserede forældre-tilknytningen (og ikke voksentilknytningen): de undgåelses- og de angst-tilknyttede havde byttet plads, hvad angik religiøs oplevelse og konversion. Kirkpatrick understreger på den baggrund i sin diskussion, at der er mange grunde til at anskue forældre-attachment og voksen-attachment forskelligt – deriblandt giver han en del metodemæssige overvejelser over upålideligheden af selvrapporteret forældre-attachment.

Han kunne ganske givet også have gjort sig en række andre overvejelser, måske især om det temmelig udpinte sample, han uden blusel drager så store konklusioner ud fra. Den oprindelige frivillighedsudvælgelse blandt

avislæsere, det store frafald og det nu helt manglende han-køn overvejes ikke seriøst, men kunne meget let formodes at udgøre et så selekteret og specielt sample, at der intet generelt kunne siges ud fra det.

Gud som tilknytnings-substitut for unge studerende.

I 1998 indsamlede Kirkpatrick data fra et nyt sample, der denne gang bestod af unge college-studenter, der havde meldt sig til to successive, valgfrie kurser i psykologi (Kirkpatrick, 1998). De var 18,1 år i gennemsnit, og der var atter temmelig skæv kønsfordeling (se tabel 1 til sidst i artiklen).

Undersøgelsen var designet til at underbygge de konklusioner omkring længdesnitts- og tvær-snittsundersøgelser, der var fremkommet fra avis-samlet. Der var således igen tale om en længdesnittsundersøgelse, denne gang over fire måneder. Målemetoderne var imidlertid ændret i forhold til tidligere.

Som mål for tilknytning anvendtes nu en fire-kategori model for voksentilknytning, udviklet af Bartholomew og Horowitz (Bartholomew & Horowitz, 1991). Denne model arbejder med respondenternes grundsyn på sig selv, der enten kan være positivt eller negativt, og det bliver krydset med deres grundsyn på andre, der også kan være positivt eller negativt. Dette resulterer i fire tilknytnings-stilarter:

- a) negativt selvbillede/negativt andre-billede = frygtsom tilknytningsstil (undgåelse)
- b) negativt selv-billede/positivt andre-billede = stærk optagethed af tilknytning (angst/ambivalens)
- c) positivt selvbillede/negativt andre-billede = afvisende tilknytningsstil (ny kategori)⁴
- d) positivt selvbillede/positivt andre-billede = sikker tilknytningsstil (sikker)

Som mål for religiøsitet anvendtes 1) rating af en række tillægsord til beskrivelse af Gud 2) spørgsmål om man følte et personligt forhold til Gud 3) om man så Gud som konkret, abstrakt eller fraværende.

Resultaterne fra denne analyse bekræftede endnu en gang det besynderlige billede, at tvær-snitanalysen understøttede korrespondancehypotesen: folk med positivt selv- og andre-billede havde også et positivt gudssyn; mens længdesnitanalysen viste, at folk med negativt selvbillede var den

4 Eksempel, karakteristika for afvisende stil: »Jeg har det fint uden tætte følelses-mæssige forbindelser. Det er meget vigtigt for mig at være uafhængig og selv-be-roende, og jeg foretrækker ikke at være afhængig af andre eller have andre af-hængige af mig«

gruppe, der over de fire måneder ændrede gudsforholdet mest i positiv retning, hvilket tolkes som, at denne gruppe benyttede gudsforholdet som kompensation. Dette er ifølge Kirkpatrick undersøgelsens hovedkonklusion, selv om det på mange måder virker paradoksalt.

Man kunne have forestillet sig mange andre overvejelser, bl.a. effekten af, at man spørger ganske unge mennesker om de samme, ret personlige ting med fire måneders mellemrum. Man kunne meget let forestille sig, at unge i en mere tryk spørgesituation og efter fire måneders bekendtskab med religionspsykologisk interesserede lærerkræfter vil svare ulige mere positivt angående gudsbilleder, end når de lige er startet. Eller man kunne have overvejet, i hvor høj grad hele vokabularet omkring det religiøse var vævet så tæt ind i en kristen forforståelse (personlig Gud mv), at der slet ikke var tale om måling af religiøsitet, men om de unges forhold til institutionaliseret, amerikansk kristendom.

Tydeliggjort teori

I 1999 skriver Kirkpatrick en samlet fremstilling af det teoretiske og empiriske arbejde som et kapitel i antologien *Handbook of Attachment* (Cassidy & Shaver, 1999). De teoretiske dele formuleres her meget klart og meget overbevisende.

For det første summeres parallelterne mellem religion og attachmentforhold op:

- gudsforholdet er et centralt forhold i mange menneskers liv
- dette emotionelle bånd er et kærlighedsbånd magen til mor-barnforholdet
- gudsbeskrivelser ligner i alt væsentligt karakteristika ved trygge attachmentfigurer.

Hans to hypoteser formuleres lige så logisk og klart:

Korrepondance-hypotesen

Individuelle forskelle i religiøs tro og oplevelse er parallelle med individuelle forskelle i attachment stil og mental model. Individuer, der har positive eller »sikre« generaliserede mentale modeller af sig selv og af attachmentfigurer kan forventes at se Gud og andre guddommelige væsner på samme måde. Tilsvarende kan en »undgående« orientering mod tætte relationer forventes at manifestere sig på det religiøse område som agnosticisme eller ateisme, eller i opfattelsen af Gud som fjern og utilgængelig. Endelig finder en »ambivalent« orientering sit udtryk i et dybt emotionelt, altopslugende og »klæbende« forhold til Gud. (Kirkpatrick, 1999) (egen overs.)

Kompensations-hypotesen

Under visse omstændigheder forventer individet imidlertid (baseret på tidligere oplevelser og/eller gældende omstændigheder) at forsøg på at opnå rimelig nærhed og behag fra de primære attachmentfigurer sandsynligvis ikke vil lykkes. Det er i disse tilfælde, at en søgen efter en alternativ og mere passende tilknytningsfigur sandsynligvis begynder, og som følge heraf vender individet sig mod Gud som en erstatningsattachmentfigur. – Sådanne særlige omstændigheder kan for eksempel være: a) alvorlig krise og stress b) tab af væsentligste attachment-figur c) usikker forældre-attachment og d) utryk voksen-attachment. (Kirkpatrick, 1999) (egen overs.)

Disse to hypoteser sandsynliggøres herefter af en lang række empiriske undersøgelser, både hans egne og andres. Men Kirkpatricks hovedkonklusion er imidlertid helt ny: Han fremfører nu på basis af alt indhentet materiale, at ingen generel teori om voksne menneskers relationer – særligt omkring attachment – kan være fuldendt, uden at man eksplicit anerkender Gud eller andre guddommelige væsners rolle i enkeltpersoners relationelle netværk.

Med denne vending fra bagudrettet til fremadrettet konklusion bliver teoridannelsen pludselig klinisk relevant, og den træder ud fra det empiribundne teoretiske univers og får anvendelsesmuligheder i fx socialpsykologiske modeller og praktisk betydning i fx psykoterapi.

Svensk udviklingspsykologi: Teorien reformuleres atter

Svenskeren Pehr Granqvist er tidligt blevet inspireret af Kirkpatricks arbejde og teoridannelser, og i 1996 er han begyndt at samle sine egne data ind. Han arbejder på Uppsala Universitet og har tilsyneladende let adgang til dataindsamling fra studerende. Han arbejder fra første færd med en lang række forskellige skemaer og spørgsmål, der konstant videreudvikles, efterprøves og raffineres i de efterfølgende år.

Granqvist argumenterer gennem alle sine artikler for, at det i et sekulariseret land som Sverige er svært at finde et sample, hvor der er så meget religiøsitet til stede, at de mange meget detaljerede spørgsmål om religion giver mening. Derfor udvælger han for en stor del respondenter, der i forvejen har kristen tilknytning, nemlig teologistuderende og medlemmer af kristne studenterorganisationer sammen med et indslag af studerende i andre fag, fx psykologi og biologi. Granqvists samples har således hele vejen igennem hans forskning en vægtning af erklæret kristne unge mennesker og desuden – som det åbenbart er reglen i denne forskning – en overrepræsentation af kvinder.

Granqvists første artikel og dataindsamling (Granqvist, 1998) arbejder sig teoretisk ind i problemfeltet og bekræfter empirisk såvel kompensations- som korrespondancemodellerne. Denne artikel bringer ikke rigtigt noget nyt, men allerede året efter foreligger imidlertid en ny dataindsamling, og Granqvist har indledt et samarbejde med professor i udviklingspsykologi Berit Hagekull. Der er i den nye dataindsamling lagt temmelig stor vægt på religiøsitetens udvikling og på forældrenes religiøsitet (Granqvist & Hagekull, 1999).

Samplet bestod som nævnt af teologistuderende, medlemmer af en kristen studenterorganisation og nogle psykologistuderende; de var 25 år i gennemsnit og 60% var kvinder.

Til måling af attachment benyttedes Hazan & Shavers (1987) tre udsagn om voksenrelationer (se ovenfor) men i modificeret form, således at udsagnene skulle vægtes på en skala fra 1 til 6.

Som mål for religiøsitet benyttedes spørgsmål omkring religiøs aktivitet, om personligt forhold til Gud, et skema med en række spørgsmål til det følelsesmæssige i forholdet til Gud og et spørgsmål om forandringer af religiøsiteten.

Forældrenes religiøsitet registreredes med en række spørgsmål, som respondenterne kunne erklære sig enige med på en skala fra 1 til 6 (Fx: *Min mor var religiøs aktiv i min opvækst* (1-3 grader af enighed, 4-6 grader af uenighed). Ydermere blev udviklet to skemaer til registrering af respondenternes emotioner i forhold til det religiøse og til registrering af religiøs socialisering til forældrenes religion (fx *Min mor og jeg er lige religiøs aktive*). Religiøse forandringer af enhver art forsøgte undersøgt med et større, nyudviklet skema, hvor såvel selve forandringen, pludseligheden af forandringen, aldersperioden, hvori den skete, samt bevæggrundene for den søgtes registreret.

Medinddragelsen af forældrenes religiøsitet (og ikke kun attachment til dem) fører til en radikal reformulering af den basale teori-ramme, som Kirkpatrick har udformet: Korrespondance-modellen bliver brudt op i to niveauer, nemlig a) forældrenes religiøsitet og b) tilknytnings-stilen, og den formuleres nu som *socialiseret korrespondance-hypotesen*, således: Hvis tilknytningen er sikker, så afspejler religiøsiteten forældrenes religiøsitet og udviser stabilitet over tid.

De undgåelses-/angst-tilknyttede og de ambivalent tilknyttede bliver slået sammen i een gruppe, som samlet kaldes de usikkert tilknyttede, og denne gruppe følger den reformulerede kompensations-model, *emotional kompensations-hypotesen*, som lyder: De usikkert tilknyttedes religiøsitet følger ikke forældres religiøsitet, den fluktuerer over tid, og den har en højere rate af religiøse konversioner. Denne religiøsitet afspejler individuelle behov for at regulere følelselivet og opnå følelser af sikkerhed og karakteriseres ved deres behov for at søge emotionel kompensation i religionen.

Religiøsitet som mangel på en kæreste

Et særligt fund i overstående sample fremhæves i en artikel for sig selv (Granqvist & Hagekull, 2000). Forfatterne fremfører her, at de er begejstret for attachmentteorien, men lettere kritiske over for Kirkpatrick's materiale og tolkninger. De fremhæver faktorer i Kirkpatrick's materiale, der peger i modsat retning af konklusionerne, og påpeger, at de fundne sammenhænge generelt er svage i effektstørrelse. Især betvivler de teorien om, at tværsnitsanalyser giver belæg for korrespondance-hypotesen, som de generelt ikke finder eftervist i Kirkpatrick's formuleringer.

Granqvist & Hagekull retter så blikket mod noget meget konkret i relationen til andre voksne, nemlig forekomsten af kæresteforhold, skilsmisse og ægtefælles død. Skilsmisse og ægtefælles død er tidligere fundet at føre til øget religiøsitet, anfører Granqvist & Hagekull kort, og de spørger derfor i forlængelse heraf om det sidste: Er singler mon mere religiøse end folk med en kæreste?

Baggrunden herfor er, at Granqvist og Hagekull i deres ovenfor refererede undersøgelse også havde spurgt respondenterne lige ud, hvorvidt de havde en kæreste i øjeblikket, og resultaterne her viste statistisk sammenhæng mellem negativ partnerstatus og »religiøs forandring« og »følelsesmæssig religiøsitet« i dette helt unge sample – altså til støtte for kompensations-hypotesen, mens korrespondance-hypotesen ikke blev eftervist.

Der bliver ikke taget nogen form for forbehold i konklusionen: Forholdet til Gud er stedfortrædende for forholdet til en kæreste: Troen på Gud må ses som udtryk for en mangeltilstand.

Resultatet forekommer besynderligt og afspejler måske nogle specielle forhold hos unge, kristne svenskere, men synes meget svære at generalisere ud fra. I hvert fald kunne det også have været reflekteret her, om ikke andre steder, at megen – og ganske bestemt også megen kristen religiøsitet og teologisk tænkning, udspringer af taknemmelighed – altså overskudsfølelser, ikke underskudsfølelser: Man siger tak for høsten, tak for dåben, tak når man har afværget en ulykke. Mange mennesker retter en bøn opad, når de er fyldte til bristepunktet af glæde – det har oven i købet et navn: Taknemmelighedsteologi.

En helt simpel forklaring på undersøgelsens resultat kunne være, at unge mennesker, der i forvejen er kristne, ikke har så meget tid til at gå i kirke, når de har en kæreste, men langt bedre tid, når de ikke har en kæreste. Det har til gengæld ikke meget med religiøsitet at gøre.

Nyreligiøsitet som usikker tilknytning

Den reformulerede teori udbygges yderligere i Granqvist og Hagekulls næste studie omkring nyreligiøsitet (Granqvist & Hagekull, 2001). New Age religiøsitet bliver basalt anset som baseret på konversioner, og det forventes teoretisk, at New Age-tilhængere vil være kendetegnet ved usikker tilknytning, og at det karakteristiske mønster vil være søgen efter følelsesmæssig tryghed efter en periode med stressfulde begivenheder.

Til at belyse dette indsamledes data fra et sample bestående af meget unge mennesker fra en kristen ungdomsorganisation og fra et svensk gymnasium (gennemsnitsalder 17,7 år, udvalgt fordi ungdomsårene viser store religiøse forandringer) og et andet sample bestående af mennesker fra vegetariske cafeer, alternative boghandlere mv. (gennemsnitsalder 34,9 år, skæv kønsfordeling i begge samples).

Til måling af forældre-attachment benyttedes en »udvidelse« af den gamle Hazan & Shaver metode, og som mål for voksen-tilknytning benyttedes Bartholomew & Horowitz' (1991) spørgeskema om fire attachment-typer (beskrevet ovenfor).

Granqvist har nyudviklet et spørgeskema til at måle New Age orientering, dette skema introduceres for første gang, og der indsamles samtidig (også med Granqvists egne skalaer) information om religionens affektregulation, forældrenes religiøsitet (religiøs socialisering) og nogle enkeltspørgsmål om religiøs forandring.

Resultaterne viser, hvad der forventes: Høj New Age religiøsitet er forbundet med usikker forældre-attachment og er forbundet generelt med religiøse forandringer, særligt i det unge sample. Til gengæld findes der den gang slet ingen sammenhæng med voksentilknytningen og religiøsitet, og en række raffinerede teoretiske forventninger omkring pludselighed eller langsommelighed i religiøse forandringer findes heller ikke. Ej heller kan en idé om, at der skulle være forskellige motiver bag religiøs forandring inden for tilknytnings-stilarterne understøttes. Det er generelle billeder og ikke specifikke teorier, der understøttes.

Den kritiske betragtning må anføre, at det fremgår af tallene, men ikke af konklusionen, at tages gruppen af de ældre New Age personer for sig, ses næsten ingen signifikante sammenhænge mellem New Age orienteringen og attachment. Fænomenet synes at være drevet hovedsagelig af gruppen af de yngre, og eftersom disse halvt består af unge i en kristen organisation og halvt af gymnasieelever, bør det vække til eftertanke. Hvilken gruppe trækker læsset? Er der tale om pubertetsoprør blandt unge kristne eller mere ægte søgen blandt gymnasieelever?

Ligeledes synes det temmelig forhastet at gå ud fra, at New Age orientering bygger på konversion og ustabilitet. New Age er på ingen måde en ny trosretning, men har været repræsenteret rigeligt i vores kulturer i mange århundreder, blot under andre navne (la Cour, 2003).

Socialiseret korrespondance og emotionel kompensations-teori

Ud fra samme ungdoms-sample forsøger Granqvist i 2002 at sammenfatte og integrere de teoretiske implikationer, og han prøver at klargøre og imødegå de mange komplekse og til tider helt modstridende mønstre, der har vist sig i empirien, både Kirkpatrick's og hans egen (Granqvist, 2002). Granqvist fremlægger en række nye data fra sine samples til formålet.

Den meget unge gruppe svenske teenagere (ovenfor nævnt) er nemlig også studeret over tid (15 måneder) med henblik på at efterprøve Kirkpatrick's gamle idé om, at tværnsnitsundersøgelser støtter korrespondancehypotesen, mens længdesnitsundersøgelser støtter kompensationshypotesen – og det viser sig ikke rigtigt at være tilfældet i dette materiale. Derimod kan den reformulerede teori omkring *socialiseret korrespondance* og *emotionel kompensation* forklare alle de empiriske fund.

Granqvist inddrager her et ellers ikke analyseret skema omkring attachment til jævnaldrende (peer-attachment, Collins & Reads, 1990) men i modsætning til hans egen kæresteundersøgelse (se ovenfor), hvor voksentilknytningen netop var omdrejningspunktet (Granqvist et al., 2000) fremkommer der nu ikke nogen sammenhænge. Granqvist må imødegå sine egne konklusioner og i stedet konkludere, at det er forholdet til forældrene, der er af betydning, mens attachment til de jævnaldrende ikke har den store betydning. Han finder til gengæld attachment til moderen som særlig betydningsfuld for kompensationshypotesen, mens faderen ikke synes at kunne tillægges samme betydning.

En streg i sandet – ti kritiske refleksioner

Med gennemgangen af de her udvalgte, offentliggjorte originalarbejder trækkes en foreløbig streg; men der er grøde i området, og megen forskning er på vej. Såvel Lee A. Kirkpatrick som Pehr Granqvist arbejder fortsat med problemstillingerne, og en fælles artikel fra de to om konversion er under publikation, ligesom en mere kritisk analyse af et dansk sample netop er færdiggjort til publikation af her skrivende forfatter og kolleger.

En række refleksioner over feltet, som det i sin helhed ser ud i øjeblikket kunne imidlertid nok være på sin plads – idet det forudsættes, at området som sådan udvikles videre på egne betingelser. I dette lys skal her anføres:

1. Man kan frem for alt spørge, om ikke attachmentteori er alt for udviklet en teoridannelse at forklare noget ganske simpelt og alment med. Det hele handler jo om forholdet til mor og far: Hvis forholdet til dem er godt, så gør alle og enhver (i hvert fald som ung) hvad forældrene siger, og man vil synes, at det lyder fornuftigt, hvad forældrene mener. Hvis

forholdet til mor og far derimod er dårligt, forsøger man at lægge afstand til dem og alt hvad de står for – inklusive deres religiøse syn. Det behøver man aldeles ikke en indviklet psykologisk teori til at forstå, det er almindelig viden formuleret i almindelige ord og med hverdagslogik involveret – ikke statistik. Sagt med andre ord: Den almindelige relation til far og mor er måske en rigelig beskrivelse – attachment er muligvis både en søgt og anstrengt forklaringsmodel.

2. Der er i den hidtidige forskning studeret religiøsitet, som om dette var et veldefineret område af menneskelivet. Men faktum er, at religiøsitet i disse studier bliver defineret af de instrumenter, man måler det med. Skifter instrumentet, skifter også definitionen. I den forbindelse er det sine steder meget svært at afgøre, om der er væsensforskel på religiøse holdninger og holdninger i al almindelighed – fx politiske eller etiske holdninger. Sådanne holdninger vil jo formodes at følge samme mønster som ovenfor: Kan man lide sin far og mor, antager man i højere grad deres holdninger, kan man ikke lide dem, går man imod deres holdninger, men er mere usikker på de nye holdninger, fordi man skal formulere tingene helt forfra – det er nyt land, og de bliver naturligt mere ustabile og skiftende. Alt dette behøver atter en gang ikke at have noget med attachment at gøre, og det behøver slet ikke at have noget med religiøsitet at gøre – hvad skulle være det særlige, der adskiller det religiøse fra fx de politiske holdninger? Handler denne forskning overhovedet specifikt om religion – eller bare generelt om holdninger?
3. Som Granqvist alle steder har påpeget, giver indgående spørgsmål om (kristen) religion ikke mening i de fleste unge menneskers verdensbillede. De har ikke en personlig Gud, og de forholder sig ikke til det religiøse primært med følelserne – men det er den religionstype, som både Kirkpatrick og Granqvist forsøger at undersøge. I stedet for at finde den (kristne) subkultur interessant, der er i stand til at svare på spørgsmålene i de involverede spørgeskemaer, kunne man i stedet finde den store gruppe af almindelige ikke-erklæret-religiøse som det mest interessante. De ikke-religiøst-erklærede skulle ifølge Kirkpatrick (1992) være kendetegnet af undgåelses-tilknytning. Det er imidlertid for en common sense-betragtning helt uacceptabelt; hypotesen er helt tæt bundet til den religiøse kultur, hvori Kirkpatrick's teori og empiri er indsamlet.
4. Hvordan kan man sige noget meningsfuldt om ateisme og agnosticisme? Måske findes der mange underformer af disse verdenssyn, og måske handler meget på dette felt om manglende formuleringsevne hos unge mennesker. Man er nødt til at spørge bredt, hvis man ønsker at samle svært formulerbare ting op, og det lægger op til kvalitativ undersøgelse-

sesmetode. Med rent kvantitative metoder er man nødsaget til at spørge snævert, og man får kun svar på det, man spørger om. Der gives ikke mulighed for at fange nuancer og tendenser op og få stillet nye spørgsmål, man ikke selv havde tænkt på.

Man kunne formode, at det mest interessante i virkeligheden var, om religiøsitet var til stede eller ej – men den foreliggende forskning synes at centrere sig omkring, hvordan religiøsitet ser ud, når den først er etableret. Er det virkelig det mest interessante?

5. Spørgsmålet om konversion og ustabilitet i det religiøse virker ikke ordentligt reflekteret. Det synes, som om der indforskrives et givet gudsforshold, og konversion ses alene som en afvigelse herfra. Men voksne menneskers overvejelser om gudstro eller manglende gudstro, og deres måske tidsbestemte interesse for religiøse fænomener i tiden som fx New Age kan vel ikke med rette beskrives som konversioner? Man tilslutter sig jo netop ikke helhertet hverken det ene eller det andet – man overvejer sagerne, funderer på sit verdensbillede – hvilket er noget ganske andet, og det er tilsyneladende slet ikke forsøgt indfanget, hverken i teori eller i empiri. Den store vægt på følelseslivet, der karakteriserer den hidtidige forskning, kendetegner måske netop kun amerikansk bibel-bæltereligion og pubertetspræget, ungdomsklub-religion, dvs. de steder, hvor de empiriske data er indsamlet, og ikke meget andet?
6. Den hidtidige forskning forekommer på enkelt-artikel-niveau overbevisende og solid med sine empiriske vinkler og empiriske understøttelse, men ses feltet i sin helhed, som i herværende artikel, forekommer feltet kaotisk, og konklusionerne alle præmature og forhastede – eller alternativt med et ganske lille gyldighedsområde. Spørgsmålet er måske helt essentielt, om så relativt tynd og ureflekteret empiri virkelig kan bære så megen tænkning – eller om man burde tage en pause og finde ud af, hvad der virkelig er vigtigt at eftervise empirisk? Området her synes at bekræfte, at empiri og tal er godt for meget, men at det ikke egner sig til at tænke med (med et udtryk fra afdøde Sven Heindl). Området kan med al tydelighed betragtes som kendetegnende for tidens toneklang – den moderne psykologis empirisme-jagt på godt og ondt. Tal, beregninger og statistik er forførende og bliver også ofte nemt publiceret, men er ikke nødvendigvis særlig egnede til at forstå og formulere nye problemstillinger.
7. Det er i oversigtsform ganske tydeligt, at den indsamlede empiri har ganske alvorlige problemer omkring repræsentativitet og generaliserbarhed. Der er tale om a) kulturelt meget snævre grupper b) snævert selekterede samples c) konstant skæv kønsfordeling med overrepræsentation af

- kvinder og d) oftest meget snævre aldersfordelinger. Disse forhold er slet ikke reflekteret på adækvat måde undervejs, og man må alvorligt bevivle en almen gyldighed af konklusionerne.
8. Kun enkelte steder reflekteres det, at attachment til forældre registreres retrospektivt – dvs. som hukommelse hos respondenterne. Men ingen kender retningen – måske er erindringen af forældrebilledet gennemfarvet af det nuværende og dagsaktuelle forhold til dem? Eller helt omvendt: Kunne det tænkes, at det aktuelle forhold til Gud har indflydelse på, hvordan man erindrer sin barndom?
 9. Teori og empiri på området egner sig måske nok til at beskrive individuelle forskelligheder i gudsbilleder. Men det er et spørgsmål, om det også egner sig til at forstå andre og måske mere egentlige religiøse fænomener som fx den vækkelse af mystisk karakter, der opstod i 60erne og 70erne hos mange unge, eller den indre søgen og eksistentielle sult, som mange nutidige unge giver udtryk for at føle (Geels & Wikström, 2001). Attachmentteorien synes snarere at beskæftige sig med fluktuationer af noget, der forudsættes at være til stede i lige stor grad hos alle og til enhver tid – hvilket sandsynligvis ikke er rigtigt.
 10. Man kan overveje, om ikke selve den valgte metode til empirisk belysning af de teoretiske elementer (kvantitativ metode og statistisk bearbejdning) simpelthen kommer til at stå i vejen for de pointer, som man ønsker at udtrykke i attachmentteorien. Statistik egner sig til beskrivelse af gruppefænomener, såsom biologiske, multifaktorielle forhold og storgruppe og samfundsforhold – men egner sig dårligt eller slet ikke til at beskrive den enkelte. Såvel attachment som religiøsitet er i psykologisk forstand begreber, der måske især giver mening i beskrivelsen af enkeltindivider, men ikke i grupper. En bevægelse mod inddragelse af kvalitativ forskningsmetodik i området kunne overvejes som en væsentlig idé i fremtidig forskning.

Afslutning

Mens der således synes at være mange gode grunde til at anstille sig interesseret, men yderst kritisk, til de nuværende beskrivelser af sammenhænge mellem attachment og religiøsitet, må man ikke glemme, at der i feltet også ligger nogle ganske væsentlige pointer, såvel for den praktiske som for den teoretiske psykologi.

Lige gyldig hvor kritisk man stiller sig over for religion/attachment-forholdet giver det stadig særdeles god mening og terapeutisk inspiration at medinddrage forholdet til gudsbilledet (måske forsigtigt formuleret som fx

eksistentielle grundformodninger) i den psykoterapeutiske relation. Kirkpatrick har ganske sikkert ret i, at Gud for mange mennesker er en væsentlig del af deres netværk – og helt særligt i perioder med psykisk krise. Forældrefigurene er givetvis også af stor betydning, men handler det om karakteren af den dialog, mennesker har med deres eksistentielle vilkår, spiller gudsbilledet uden tvivl den afgørende rolle. Langt de fleste mennesker forholder sig faktisk til det religiøse (Andersen & Riis, 2002), hvad måske ikke mange danske terapeuter er i stand til at italesætte for nuværende.

Pehr Granqvist har en god pointe i, at de fleste menneskers religiøse attitude hænger uløseligt sammen med eller tager udgangspunkt i forældrenes attituder. Det voksne menneskes religiøse overvejelser vil altid indgå i en indre dialog med de kognitive, affektive og konative input omkring religiøsitet, man har modtaget i barndommen.

Op religiøsitet er bestemt ikke nogen biting ved den menneskelige psyk. Det er »overtroen«, der som regel er det mest interessante ved et andet menneske (James, 1902).

REFERENCER

- AINSWORTH, M. D. S. (1985): Attachments across the life span. *Bulletin of the New York Academy of Medicine*, 61, 792-812.
- AINSWORTH, M. D. S., BLEHAR, M. C., WATERS, E., & WALL, S. (1978): *Patterns of attachment: A psychological study of the strange situation*. Hillsdale, NJ: Lawrence Erlbaum.
- ALLPORT, G. (1950): *The individual and his religion*. New York: Macmillan.
- ALLPORT, G. & ROSS, M. (1967): Personal religious orientation and prejudice. *Journal of Personality and Social Psychology*, 5, 432-443.
- ANDERSEN, P. B. & RIIS, O. (2002): Religionen bliver privat. I: P. Gundelach (Ed.), *Dansernes værdier 1981-1999* (pp. 76-98). Copenhagen: Hans Reitzels Forlag.
- BARTHOLOMEW, K. & HOROWITZ, L. M. (1991): Attachment styles in young adults: A test of a four-category model. *Journal of Personality and Social Psychology*, 61, 226-244.
- BOWLBY, J. (1969): *Attachment and loss: Vol. 1. Attachment*. New York: Basic Books.
- CASSIDY, J. & SHAVER, P. R. ed. (1999): *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications*. New York, London: The Guilford Press.
- COLLINS, N.L. & READS, S.J. (1990): Adult attachment, working models, and relationship quality in dating couples. *Journal of Personality and Social Psychology*, 58, 644-663.
- GEELS, A. & WIKSTRÖM, O. (2001): *Introduktion til religionspsykologi. Det religiøse menneske*. København: Gads Forlag.
- GRANQVIST, P. (1998): Religiousness and Perceived Childhood Attachment: On the Question of Compensation or Correspondence. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 37, 350-367.
- GRANQVIST, P. (2002): Attachment and religiosity in Adolescence: Cross-Sectional and Longitudinal Evaluations. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 28, 260-270.
- GRANQVIST, P. & HAGEKULL, B. (1999): Religiousness and Perceived Childhood Attachment: Profiling Socialized Correspondence and Emotional Compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 38, 254-273.

- GRANQVIST, P. & HAGEKULL, B. (2000): Religiosity, Adult Attachment, and Why »Singles« are More Religious. *The International Journal for the Psychology of Religion*, 10, 111-123.
- GRANQVIST, P. & HAGEKULL, B. (2001): Seeking Security in the New Age: On Attachment and Emotional Compensation. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 40, 527-545.
- HAZAN, C. & SHAVER, P. R. (1986): Parental Caregiving Style Questionnaire. *Upubliceret manus, her citeret fra Kirkpatrick, 1990*.
- HAZAN, C. & SHAVER, P. R. (1987): Romantic love conceptualized as an attachment process. *Journal of Personality and Social Psychology*, 52, 511-524.
- HAZAN, C. & SHAVER, P. R. (1990): Love and work: An attachment-theoretical perspective. *Journal of Personality and Social Psychology*, 59, 270-280.
- JAMES, W. (1902): The Varieties of Religious Experience. I. *William James. Writings 1902-1910* (1987 ed., pp. 1-479). New York: The Library of America.
- KIRKPATRICK, L. A. (1994): The role of attachment in religious belief and behaviour. I: K. Bartolomew & D. Perlman (Eds.), *Attachment processes in adulthood* (pp. 239-269). London and Bristol, Pennsylvania: Jessica Kingsley Publishers.
- KIRKPATRICK, L. A. (1997): A Longitudinal Study of Changes in Religious Belief and Behaviour as a Function of Individual Differences in Adult Attachment Style. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 36, 207-217.
- KIRKPATRICK, L. A. (1998): God as a Substitute Attachment Figure: A Longitudinal Study of Adult Attachment Style and Religious Change in College Students. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 961-973.
- KIRKPATRICK, L. A. (1999): Attachment and Religious Representations and Behaviour. I: J. Cassidy & P. R. Shaver (Eds.), *Handbook of Attachment. Theory, Research, and Clinical Applications* (pp. 803-822). New York, London: The Guilford Press.
- KIRKPATRICK, L. A. & SHAVER, P. R. (1990): Attachment Theory and Religion: Childhood Attachments, Religious Beliefs, and Conversion. *Journal for the Scientific Study of Religion*, 29, 315-334.
- KIRKPATRICK, L. A. & SHAVER, P. R. (1992): An Attachment-Theoretical Approach to Romantic Love and Religious Belief. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 18, 266-275.
- LA COUR, P. (2003): Malum exclusum – malum inclusum. To væsensforskellige forhold til det onde. *Psyke og Logos*, 24, 48-71.
- STERN, D. S. (1985): *The interpersonal world of the infant*. New York: Basic Books.

	Mål	Sample	Mål for attachment	Mål for religion	Hovedfund
Kirkpatrick & Shaver 1990	Teoriopræsentation og empiri	Avis sample N = 213 (ingen alders-information, 85 % kvinder)	Hazan & Shaver (86) 3-way parental attachment scale	Religiøs engagement; ekstrinsic/intrinsic rel.; elskende/kontrollerende Gud; distant Gud	Kompensationsmodellen understøttet: moderigtig avoidance=flere konversioner
Kirkpatrick & Shaver 1992	Empiri	Avis sample N = 213, gns.-alder: 39,8, 85% kvinder (samme sample som ovenfor)	Hazan & Shaver (87) 3-way adult attachment scale	Religiøs engagement; ekstrinsic/intrinsic rel.; elskende/kontrollerende Gud; distant Gud	Korrespondance-model understøttet: avoidant attachment = agnosticisme secure attachment = religiøs engagement
Kirkpatrick 1994	Teori reformuleres; reanalyse af kendte samples				Korrespondance-modellen drejer sig om tværsnitsdata, kompensationsmodellen drejer sig om længdesnitsdata
Kirkpatrick 1997	Empiri	4 års follow-up på avis sample, N=146, gns. alder: 41,3, 100% kvinder	Hazan & Shaver (87) 3-way adult attachment	Syv spørgsmål om religiøs forandring	Kompensationsmodellen understøttet. Parental og adult attachment adskilles
Kirkpatrick 1998	Empiri	4 mdr. langt længdesnit, psykologi studerende, N=297, gns. alder: 18,1, 66% kvinder	Bartholomews 2x2 attachment styles (model af selv og andre)	Beskrivelse af forhold til og syn på Gud	Kontradiktorisk: folk med negativ selvbillede ser Gud som distant, men finder fornyet tæt forhold til ham på de fire måneder
Kirkpatrick 1999	Teori reformuleres/ reanalyse af kendte samples				Mange aspekter af religiøs tro er baseret i attachment-dynamik
Granqvist & Hagekull 1999	Teorien reformuleres/ empiri	Teologi, psykologi og kristne studenter, N=156, mean alder: 25, 60 % kvinder	Hazan & Shaver (87) 3-way adult attachment	Religiøs aktivitet; relation til Gud; styrke og følelsesmæssige ændringer af religiøsitet.	Socialiseret korrespondance og emotionel kompensationsmodel formuleres og understøttes empirisk
Granqvist & Hagekull 2000	Empiri	Teologi, psykologi og kristne studenter, N=156, gennemsnitsalder: 25, 60% kvinder (samme sample som ovenfor)	Hazan & Shaver (87) 3-way adult attachment	Partnerstatus; religiøs aktivitet; relation til Gud; styrke og følelsesmæssige ændringer af religiøsitet.	Kompensationsmodellen stærkt understøttet, korrespondance-modeller betvivlet
Granqvist & Hagekull 2001	Empiri	Unge fra kristen ungdomsorganisation & almindeligt gymnasium(N=143) samt ældre new age interesserede, (N=50), mean alder: 22,2, 69% kvinder	Modifieret Hazan & Shaver (86) 3-way parental attachment; Bartholomew & Horowitz (1991) adult att.	New Age orientering skala (nyudv.); rel. affektregulation; forældrenes religiøsitet; religiøse ændringer	Emotionel kompensationsmodel understøttet, resultaterne ellers blandede
Granqvist 2002	Teorien tydeliggøres/ empiri	Unge fra kristen ungdomsorganisation & almindelige unge gymnasielever, N=143, mean alder: 17,7, 63 % kvinder (samme sample som ovenfor)	Modifieret Hazan & Shaver (86) 3-way parental attachment; Collins & Reads (90) adult attachment	Religiøs affektregulation; forældrenes religiøsitet; religiøse ændringer	Socialiseret korrespondance og emotionel kompensationsmodel bekræftes, forældreattachment anses for den væsentligste frem for voksenattachment

Tabel 1: Udvalgte publikationer om attachment og religion